

ACTA POLITOLOGICA

www.acpo.cz

INTERNETOVÝ RECENZOVANÝ ČASOPIS

2012 | Vol. 4 | No. 1 | ISSN 1803-8220

ANDRÝSOVÁ, Lenka. (2012). Teorie sociálního kapitálu ve výzkumu občanské společnosti. *Acta Politologica* 4, 1, 56-70. ISSN 1803-8220.

Tento článek podléhá autorským právům, kopírování a využívání jeho obsahu bez řádného odkazování na něj je považováno za plagiátorství a podléhá sankcím dle platné legislativy.

Internetový recenzovaný časopis vydává
Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze,
Katedra politologie Institutu politologických studií

Teorie sociálního kapitálu ve výzkumu občanské společnosti¹

Lenka Andryšová

Abstract:

Social capital refers to ties, networks and norms in the society. The analysis of these elements helps us uncover the basis of the functioning of society. In the 1990's Robert Putnam used this approach to analyse civil society and described the civic participation of citizen in the U.S. and he marked current weaknesses of the society, which decrease activity of citizens and shrinking their social networks.

In this article I will summarize selected theoretical issues of social capital researched by foreign scientists. The aim is to bring this issue to Czech political scientists, who may use the research in the theory of social capital in their empirical studies of different countries. I will outline a development of the definition of social capital, especially in the context of the research into civil society. I will describe its types, preconditions for the growth of social capital and finally, methodology, which may be used in the research on social capital in civil society.

Keywords: *social capital, civil society, democracy*

1. Úvod

Tomáš Garrigue Masaryk tvrdil, že demokracie je diskuze [Čapek 1946: 239]. Je diskuzí nejen mezi politickými institucemi navzájem, tedy mezi exekutivou a legislativou, mezi senátem a poslaneckou sněmovnou, opozicí a vládou, ale také mezi politiky a občany. Pokud dialog mezi občany a vládnoucími elitami, které mají v rukou moc, nefunguje, pak se začínají aktivizovat osobnosti z občanské společnosti, které obmění politickou reprezentaci, stanou se politiky a přestoupí z občanské společnosti do společnosti politické. Pokud ale občanská společnost funguje, což se projevuje tak, že je vyvážená a je dostatečně silným partnerem pro politickou společnost, na niž vykonává vliv, pak přispívá k lepšímu fungování demokratického politického systému a fungování společnosti se zlepšuje. Pokud je ovšem občanská společnost oslabena a výměna osobností mezi politickou a občanskou sférou nefunguje, politická sféra se konzervuje a společnost může o demokratické zřízení přijít. Pokud není občanská společnost a politická společnost v rovnováze, může se občanský aktivismus zvrhnout v různé revolty, protesty, stávky, občanské války či dokonce v globálním pojetí občanské společnosti v teroristické útoky.

Posuzovat a porovnávat, v jakém stavu se občanská společnost nachází, nám umožňuje teorie sociálního kapitálu, kterou lze aplikovat v politologii stejně jako v ostatních sociálních vědách, které zkoumají vazby mezi lidmi. Sociální kapitál je totiž souhrnným pojmem, který označuje vazby mezi jednotlivci a společenské normy a pravidla, které mezi jednotlivci fungují. Pro to, abychom teorii sociálního kapitálu ve výzkumu občanské společnosti správně využili, je třeba si jasně definovat, které společenské vztahy budeme zkoumat. Je proto třeba

¹ Lenka Andryšová, lenka.andrysova@gmail.com, doktorandka, Vysoká škola ekonomická v Praze, Fakulta mezinárodních vztahů, Katedra politologie, nám. W. Churchilla 4, 130 67 Praha 3.

si jasně vymezit, co budeme občanskou společností chápat. Až pak dokážeme změřit či kvalitativně popsat, jakým kapitálem občanská společnost disponuje. Sociální kapitál je tedy s to popsat například, jak snadno a v jaké míře se v občanské společnosti tvoří vazby, sdružení a asociace, které dokáží efektivně využít aktivismu občanů při obměně politické společnosti a které tak přispívají k lepšímu fungování politického systému. Teorie sociálního kapitálu tedy může sloužit k popisu akceschopnosti občanské společnosti a stavu demokracie.

Teorie sociálního kapitálu se začala vyvíjet už na začátku 20. století. Nebyla vždycky instrumentem používaným výhradně v politologii. V zahraničí se sociálním kapitálem věnovali v 70. letech pouze sociologové, jako například James Coleman nebo Pierre Bourdieu. Až následně v 90. letech pak tuto teorii použil ve svém výzkumu občanské participace i politolog Robert Putnam, který tento přístup v politické vědě zpopularizoval díky své knize *Making Democracy Work* [Putnam 1992] a *Bowling Alone* [Putnam 2000], a nastartoval boom kvantitativního přístupu tohoto objektivistického makrovýzkumu společnosti. Jeho metodologie dokázala změřit sociální kapitál v USA. Ne ve všech zemích ovšem může být jeho zjednodušená analýza sociálního kapitálu jednoznačně aplikována. Například v SSSR existovalo mnoho spolků a sdružení, které ovšem byly pod kontrolou státu a kde se lidé nesdružovali zcela dobrovolně. To by zjednodušená verze teorie sociálního kapitálu, která fakticky neanalyzuje společenské normy vycházející z tradic a politické kultury, nepojala a mohla by scestně dojít k závěru, že občané v SSSR patří mezi ty nejvíce angažované na světě. Podobnou kritiku vůči Putnamovi vnesl například Sidney Tarrow [Tarrow 1996: 389-397], který Robertu Putnamovi vyčítal převážně dvě slabiny metodologie jeho analýzy, a to zpochybnění možnosti, jak propojit kvantitativní data s historickou informací a jak propojit politickou kulturu s demokracií. Vědkyně Sheri Berman [Berman 1997: 401-429] označila Tocquevilla za teroristu dekády, protože se nekriticky a výhradně pozitivně díval na sdružování a vytváření asociací v USA. Dále také kritizuje myšlenky Putnama a to, že občanská společnost má vliv na fungování demokracie v zemi. Jako příklad, který teorii Putnama vyvrací, uvádí případ Výmarské republiky, která se podle Sheri Berman zřítla právě kvůli občanské společnosti a její angažovanosti. Aktivisté, kteří myšlenky Hitlera podporovali a sdružovali se, dokázali občany mobilizovat k podpoře NSDAP. Ta spíše, než aby fungování demokracie zlepšila, demokracii oslabil. K negativnímu vlivu sdružování se vrátím dál v textu.

Mezi další, kteří si teorii sociálního kapitálu oblíbili, patří politolog Francis Fukuyama [Fukuyama 1995], který tento koncept využívá především v sociologicko-ekonomické interpretaci, která má přesah i do teorií o demokracii a politickém systému.

V českých podmínkách se sociálním kapitálem zabývá především Jiří Šafr a Markéta Sedláčková [Šafr, Sedláčková 2006], kteří zpracovali studii o dosavadním výzkumu sociálního kapitálu s důrazem na sociologické dopady, dále Milan Znoj [Znoj, Lewandowski 2008], který zkoumal sociální kapitál v postkomunistických zemích, a dále také například Marek Skovajsa [Skovajsa 2006 a] nebo Petr Vymětal, který ve své stati upozorňuje obzvláště na multidisciplinární užití sociálního kapitálu [Vymětal 2007]. Sociální kapitál analyzovali také čeští vědci na Sociologickém ústavu Akademie věd, jedná se především o Janu Stachovou, Daniela Čermáka, Josefa Bernarda, Tomáše Kosteleckého nebo Zdenku Vajdovou, kteří svůj výzkum sociálního kapitálu zaměřili na regiony, či lokální úroveň [Stachová, Bernard, Čermák 2009]. Do metodologie měření sociálního kapitálu výrazně přispěli Jan Pileček a Vít Jančák [Pileček, Jančák 2010].

Teorie sociálního kapitálu začala zajímat kromě politologů a sociologů i ekonomy²,

² Ekonomické aspekty a uchopení teorie sociálního kapitálu v ekonomii zdůrazňovali Ronald Burt (1997), Alej-

kteří se snažili pochopit, jak lépe mohou organizovat zaměstnance a dosahovat tak vyšších zisků.

V tomto článku nastíním vývoj definic sociálního kapitálu, které mohou být aplikovány převážně při výzkumu občanské společnosti, druhy sociálního kapitálu, předpoklady pro jeho růst a na konec popíšu návrh metodologie, jakou může být sociální kapitál v občanské společnosti zkoumán.

Jak už bylo uvedeno, sociální kapitál je jedním z přístupů analýzy občanské společnosti, který má napomoci zkoumání fungování demokracie. Chceme-li dosáhnout hlubšího porozumění, je dobré do metodologie kromě zpopularizované teorie Roberta Putnama vnést prvky přístupu Gabriela Almonda a Sidneyho Verby [Almond, Verba 1989], kteří si ve svém výzkumu kladli obdobný cíl. Čerpala jsem také z výzkumu politologů Juana Linze a Alfreda Stepana [Linz, Stepan 1996], kteří obohatili výzkum občanské společnosti o teorii pěti arén demokracie, z nichž jedna je právě občanská společnost. Neméně důležité je také částečně pochopit argumentaci Putnamových kritiků, a to Sidneyho Tarrowa a Sheri Berman, kteří upozornili na negativní dopad rozvoje sociálního kapitálu na společnost. Ten ostatně zmiňuje ve své knize i Putnam sám, když hovořil o sektách, o korupci, či entocentrismu [Putnam 2000: 22].

1. 1 Definice sociálního kapitálu³

Obecný pojem kapitál v ekonomii označuje prostředky, jež nespotřebujeme, ale užíváme je k vytváření zisku. Sociální kapitál je tedy jakýmsi aktivem společnosti, které má společnost k dispozici a které může přispívat k jejímu lepšímu fungování. Tímto aktivem jsou kromě samotných jednotlivců hlavně společenské vztahy a nastavená společenská pravidla, které v praxi přináší „vzájemnou podporu kooperaci, důvěru a efektivitu institucí“ [Putnam 2000: 22]. Sociální kapitál tedy z definice náleží společnosti, nikoliv jednotlivci. Jednotlivec ale může pozitivních efektů sociálního kapitálu využívat.

Před tím, než uvedu přístupy vybraných sociologů, ekonomů a politologů k sociálnímu kapitálu, je třeba zdůraznit, že na sociální kapitál by se vědec neměl dívat jen pozitivně. Objektivní výzkum sociálního kapitálu by měl brát v potaz, že vysoký sociální kapitál v izolované skupince může mít i negativní dopad na společnost. Mohou se totiž vytvářet asociace či sdružení s nebezpečným či nečestným přesvědčením, které představuje například sektářství, etnocentrismus, kmotrovské spolky, mafie, korupce, nebo nepotismus, která jsou vnímány jako celospolečensky negativní jevy [Putnam 200: 22].

Historicky má sociální kapitál své kořeny na americkém kontinentu. Mezi první definice sociálního kapitálu patří podle Petra Vymětal [Vymětal 2007: 5] definice z roku 1916 od Lyda Judson Hanifana [Hanifan 1916: 130-138], který se zabýval výhodami venkovských škol. Sociální kapitál je podle něj soubor nehmotných složek, jako je ochota, sdružování, vzájemné chápání a společenský styk v rámci skupiny lidí tvořících sociální jednotku. L. J. Hanifan vnímá veskrze pozitivní dopady sociálního kapitálu. Hlásá, že vzájemné kontakty a vazby zlepšují životní podmínky celé komunity, která bude sklízet výhody ze vzájemné spolupráce.

Teorie sociálního kapitálu byla uchopena následně v šedesátých letech, a to Jane Jacobs [Vymětal 2007: 5]. Tato autorka zdůrazňovala důležitou roli silných vazeb, které pomáhají budovat důvěru, spolupráci a kolektivní akci v sociálních sítích.

Mezi další obecnější definice sociálního kapitálu, které se aplikovaly jen v sociologii, patří

andro Portes [1998], Julia Sensenbrenner [1993], Glenn Loury [1992], Mark Granovetter [1973]. Jsou zmíněni dále v textu.

³ Ve svém výzkumu jsem využila souboru definic, kterou nastřádal T. Claridge [Claridge 2004].

definice sociologa Pierra Bourdieu z roku 1980. Sociální kapitál je podle něj [Bourdieu 1980, Šafr, Sedláčková 2006: 2-3] „množina aktuálních nebo potencionálních zdrojů, která vychází z vlastnictví trvalé sítě či méně institucionalizovaných vztahů a známostí, jinými slovy z členství ve skupině, které vybavuje každého člena kolektivně vlastněným kapitálem, tedy různými oprávněními.“ Jeho definice dokáže pojmout jednak pozitivní, jednak negativní dopady sociálního kapitálu.

Snahy Pierra Bourdieu uchopit sociální kapitál sloužily spíše vysvětlení rozdílů a nerovností ve společnosti a trvání držení moci elitou [Šafr, Sedláčková 2006: 20]. Robert Putnam teorii sociálního kapitálu obrátil spíše do pozitivních sfér a aplikoval ji v politologii. Patřil mezi první, kteří vyzdvihovali pozitivní aspekty sociálního kapitálu na občanskou společnost a kdo akcentoval, že funkčnost sociálních sítí (sociální kapitál) výrazně přispívá k efektivnější demokracii. Podobně jako Alexis de Tocqueville [Tocqueville 2000] vnímá angažovanost občanů jako zásadní demokratický faktor.

Existují přístupy, například od Paul Dekker a Eric Uslaner [Uslaner, Dekker 2001], které zdůrazňují, že sociální kapitál a vztahy v rámci společenských sítí souvisí s pravidlem reciprocity, tudíž že vztahy fungují podle zásady „když pomůžeš ty mně, tak příště pomůžu já tobě“. Paul Dekker a Eric Uslander [2001] vnímají sociální kapitál jako hodnotu společenských sítí, které sdružují podobné lidi a navazují kontakty mezi odlišnými jedinci, mezi kterými funguje pravidlo reciprocity.

Definice, kterou využívá Brehm a Rahnová [Brehm, Rahn 1997: 999], dále vyzdvihuje pozitivní aspekty sociálního kapitálu v řešení problémů a naplňování společných cílů. Podle nich je sociální kapitál síť vztahů spolupráce mezi občany, které usnadňují řešení kolektivních problémů. K něčemu podobnému, ovšem úžeji, dochází i Francis Fukuyama [Fukuyama 1995: 10], který sociálním kapitálem rozumí schopnost lidí ve skupině či organizaci pracovat společně na společných cílech.

Na rozdíl od těchto autorů, kteří popisovali sociální kapitál na základě toho, jaké dopady na společnost má, řada definic sociálního kapitálu od dalších teoretiků pojmenovává, co sociální kapitál konkrétně představuje. Tvrdí, že sociálním kapitálem (kapitálem společnosti) jsou neformální hodnoty, normy či vytvořené sítě ve společnosti. Například Francis Fukuyama [Fukuyama 1997: 4] formuluje, že sociální kapitál může být definován jednoduše jako existence určitých neformálních hodnot či norem, které jsou sdíleny mezi členy určité skupiny a které mezi těmito členy umožňují spolupráci. Ronald Inglehart [Inglehart 1997: 188] tyto hodnoty a normy označuje rovnou jako důvěru a toleranci. Michael Woolcock [Woolcock 1998] sociální kapitál chápal výčtem jako informace, důvěra a zákon reciprocity, které se promítají do sociálních sítí.

Robert Putnam [Putnam 1995:67] se snažil o komplexní definici. Sociální kapitál vnímá jako vlastnosti organizované společnosti, jako jsou sítě, normy, a společenská důvěra, které usnadňují koordinované jednání a spolupráci za účelem společného benefitu.

Sociální kapitál inspiroval řadu autorů, kteří se zabývají vztahy mezi lidmi, a sociálních vědců, včetně ekonomů a následně i politologů. Mnozí z nich teorii sociálního kapitálu využili podle potřeby výstupu, který z teorie potřebují. Existují tak vědci, kteří akcentují dopady rozvinutého sociálního kapitálu na ekonomickou společnost a její prosperitu. Dále existují vědci, kteří se zaměřují na dopady sociálního kapitálu na pracovní trh (tedy, co pomáhá jedinci najít si dobrou práci), nebo dopady sociálního kapitálu na prosperitu firmy (jak nastavit pracovní vztahy tak, aby firma více vydělávala, aby realizovala vyšší zisk na základě lepší spolupráce mezi kolegy na pracovišti. Tyto ekonomické aspekty a uchopení

teorie sociálního kapitálu v ekonomii zdůrazňovali Ronald Burt [Burt 1997: 355], Alejandro Portes [1998: 6], Julia Sensenbrenner [Portes, Sensenbrenner 1993: 1323], Glenn Loury [1992: 100], Mark Granovetter [1973].

Existuje také skupina vědců, mezi něž patří například Sidney Tarrow [Tarrow 1996], který vnímá nedostatky propojení kvantitativní analýzy s analýzou historickou v případě Roberta Putnama, nebo zpochybňuje propojení politické kultury s demokracií. Sheri Berman [Berman 1997] zase upozornila na negativa vytváření sítí mezi lidmi, které mohou kontraproduktivně vést k snížení demokracie v zemi, jako se to stalo ve Výmarské republice.

I když se sociálním kapitálem zabývali vědci různého zaměření a i když se definice objevují v různých podobách a érách, můžeme najít několik klíčových styčných bodů, které se ve výše zmíněných popisech sociálního kapitálu opakují. Jsou to následující teze:

- Aktivem společnosti jsou společenské sítě, normy, hodnoty a schopnosti (know-how) občanů se koordinovat a spolčovat.
- Předpokladem pro vznik těchto aktiv jsou především důvěra, tolerance ve společnosti a pravidlo reciprocity.
- Dopadem vytváření sítí a navyšování sociálního kapitálu mohou být pozitiva spolupráce: společné a lepší řešení kolektivních problémů, rychlejší šíření informací. Dopad na celou společnost ale vždy pozitivní být nemusí (uvažujeme-li izolovanou skupinku, která všeobecné blaho může svou vyhraněností ohrožovat, nebo sdružování lidí, kteří mají cíl, který nevede ke společenskému dobru).

1.2 Extrémy sociálního kapitálu

Pro lepší představu o fungování sociálního kapitálu je užitečné si představit extrémní případy s minimálním (téměř nulovým) a maximálním sociálním kapitálem. Extrémy sociálního kapitálu existují spíše než v reálu pouze jako teoretické ideální typy. Ve svém článku je popisuje Mark Granovetter [Granovetter 1983]. Ten uvažuje dva extrémy – podsocializovanou společnost a přesocializovanou společnost. Jako příklad podsocializované společnosti uvedl Granovetter hobbesianský přirozený stát plný vzájemné nedůvěry a pocitu nejistoty. Sociální kapitál v takovém přirozeném státu naprosto chyběl. V koncepci přirozeného státu uvedeného v klasickém díle Leviatan od Thomase Hobbesa naprosto vylučuje přítomnost důvěry a tolerance, které jsou pro sociální kapitál nezbytné. V Hobbesově neorganizovaném státu chaosu usiluje každý o naplnění sebezájmu, a to za jakýchkoliv okolností za absence norem a společně respektovaných pravidel. V takovém státě se blíží sociální kapitál nulové hodnotě.

Na druhém pólu stojí ideální stát s maximálním sociálním kapitálem, který se naopak vyznačuje neomezenou důvěrou. Toto pojetí můžeme nazvat koncepcí přesocializované společnosti. Je to stádium, kdy jsou lidé nadměrně citliví k názoru ostatních a jsou velmi loajální a poslušní diktátu shora, který ovšem zpravidla vychází z všeobecně přijímaných norem a hodnot, které byly internalizovány socializací. Taková společnost by sociální kapitál maximalizovala.

2. Druhy a typy sociálního kapitálu

Sociální kapitál si pro potřeby výzkumu občanské společnosti můžeme rozdělit podle několika kritérií a vymezit tak hlavní druhy sociálního kapitálu. Nejdůležitější je vnímat rozdíly

mezi kapitálem přemostujícím a svazujícím, dále je třeba dělit sociální kapitál (tedy vazby a normy ve společnosti) podle charakteru, nebo chceme-li podle důvodu vzniku sociálních sítí, dále podle dopadu na společnost a podle síly vazeb.

Sociální kapitál můžeme tedy dělit v první řadě podle *homogenity členů skupiny*, a to na přemostující sociální kapitál a svazující sociální kapitál.

Přemostující sociální kapitál je v literatuře označován také pojmy *bridging social capital*, nebo *inclusive social capital*. Přemostující sociální kapitál označuje sdružení lidí napříč věkovými, sociálními, církevními a jinak odlišnými skupinami. Jsou to sítě spojující různorodé jedince. Mark Granovetter označuje tento druh sociálního kapitálu za spíše slabší vazby mezi lidmi, které ovšem pomáhají jedinci, aby se mu dařilo lépe a aby ze svých kontaktů vylévil maximum pozitivního. Díky těmto sítím a kontaktům najde člověk snadněji práci [Granovetter 1973]. Putnam o tomto druhu kapitálu řekl, že „*spojuje lidi napříč sociálními rozdílnostmi, napomáhá rozšiřování informací a vytváří širší identity a reciprocity*“ [Halpern 2005]. Jako příklad přemostujícího kapitálu uvádí Putnam občanská hnutí (*civil rights movements*), nebo ekumenické religiozní skupiny.

V terminologii sociálního kapitálu zavedl Michael Woolcock [Šafr, Sedláčková 2006] ještě speciální pojem tzv. spojovací sociální kapitál (*linking social capital*), který označuje vazby mezi aktéry různých mocenských postavení (ředitel firmy a zaměstnanec, nadřízený podřízený, bohatý chudý). Osobně bych se kvůli přehlednosti teorie sociálního kapitálu přikláníla k tomu tuto kategorii pojmut pod přemostující sociální kapitál, který obecně označuje vazby mezi různorodými jedinci.

Druhým typem sociálního kapitálu z hlediska homogenity členů skupiny je svazující sociální kapitál (*bonding social capital, exclusive social capital*). Svazující sociální kapitál označuje vazby mezi lidmi podobného vyznání, příjmové třídy a zaměření. Jedná se o relativně homogenní skupiny jako rodina nebo sousedé. Tyto vazby pomáhají člověku přežít. V pojetí Granovettera jsou silnější a pevnější, což člověku dává velkou oporu. I když tento druh kapitálu přináší jistotu a zázemí jednotlivci a na první pohled by se zdálo, že to je ve společnosti nejdůležitější, není tomu tak. Kdyby totiž existovaly pouze skupinky se svazujícím sociálním kapitálem, společnost by byla velmi fragmentována do menších izolovaných skupinek a pozitivní aspekty přemostujícího sociálního kapitálu by mohly přijít v niveč. Řada vědců, kteří sociální kapitál zkoumali, došla k tomu, že sdílený kredit zvyšuje vnitroskupinovou soudržnost, důvěru a solidaritu členů, nicméně současně zvyšuje meziskupinovou nedůvěru a antagonismus (Lewandowski, Coleman) [Šafr, Sedláčková 2006: 15].

Mezi příklady svazujícího sociálního kapitálu jmenoval Putnam [Putnam 2000: 22-23] etnické sdružující organizace, církevně založené čtenářské kroužky, nebo různé vesnické kluby.

Sociální kapitál v pojetí sítí mezi lidmi dělíme také podle síly vazeb. Již v rámci rozdělení podle homogenity členů jsme již narazili na označení charakteru sociálního kapitálu podle toho, jak silné vazby popisuje. Rozdílnou povahu vazeb rozebíral ve své stati Mark Granovetter [Granovetter 1973], který teorii sociálního kapitálu využíval spíše k popisu ekonomických dopadů na jedince, ovšem toto dělení sociálního kapitálu bude přínosné i pro výzkum sociálních vazeb v občanské společnosti. Dělení na silné a slabé vazby by se do jisté míry dalo propojit s dalšími kategoriemi, které ve svém výzkumu zaváděli jiní vědci – jedná se o rozlišení na kolektivní a individuální sociální kapitál nebo podle dua Stolle and Rochon (1998) dělení sociálního kapitálu na soukromý a veřejný [Šafr, Sedláčková 2006: 25]. Také se dá propojit s rozčleněním sociálního kapitálu podle Davida Halperna, který sleduje mik-

roúroveň sociálního kapitálu s důrazem na dopad na jednotlivce ve společnosti, mezoúroveň na organizované celky a makroúroveň sociálního kapitálu na celou společnost [Halpern 2005].

1. Silné vazby – také individuální, které přináší zisk hlavně jednotlivci/ neformální / soukromé, kam řadíme sociální sítě mezi rodinnými příslušníky, blízkými přáteli, nebo sousedy. Silné vazby by v grafice Davida Halperna označovaly mikroúroveň.
2. Slabé vazby – také kolektivní, které přináší zisk celé společnosti / formální / veřejné – celospolečenské, kam řadíme kontakty, které vznikají v různých spolcích, či v práci. Slabé vazby by v grafice Halperna označovaly mikroúroveň.

Z hlediska výzkumu a pochopení sociálního kapitálu je klíčové rozdělení *podle dopadu sociálních sítí na celou společnost* (podle charakteru externalit sociálních vazeb) dělíme sociální kapitál na negativní, který způsobuje nesoudržnost společnosti jako celku a který společnost fragmentuje (do této skupiny patří teroristické sítě, sekty, xenofóbní celky, etnické radikální svazy, korupční skupiny, mafie, nepotismus), a pozitivní, který přispívá k soudržnosti společnosti jako celku, zlepšuje efektivitu aktivit, navyšuje informovanost a údajně i zdraví občanů.

Podle důvodu vzniku vazeb a charakteru sdružení rozdělil sociální kapitál Robert Putnam. Ve své knize *Bowling Alone* tak vytvořil následující kapitoly – politická participace, občanská participace, církevní participace, pracovní participace, volnočasová a dobrovolnická.

Z Putnamovy teorie vyplývá, že pro využití teorie sociálního kapitálu pro politologické studie o občanské společnosti je třeba brát v potaz i to, že sociální kapitál občanské společnosti zahrnuje také neformální kontakty, které byly navázány v dobrovolných asociacích, volnočasových aktivitách nebo v náboženských skupinkách a podobně. I tyto kontakty totiž pomáhají politické participaci a angažovanosti občanů, které zlepšují demokracii v zemi. Občanská společnost je totiž chápána jako škola demokracie. Prakticky se jedná o to, že se lidé v různých organizovaných celcích učí vzájemně se koordinovat a spolupracovat. Navíc také může dojít i k přeměně neformálních společenských sítí na sítě jiného charakteru, například i na sítě s politickým charakterem. Může se stát, že kněz v kostele doporučí svým věřícím jít k volbám, či doporučí podporovat konkrétního kandidáta. K podobnému předání informací může dojít i prostřednictvím jiné významné osobnosti, kterou se může stát trenér volejbalového týmu, nebo slavná osobnost, která svému klubu fanoušků naznačí vzor politického chování.

Jako jednu z kategorií participace občanů (aktivity občanské společnosti) vnímá Robert Putnam politickou participaci (politická činnost). Do této kategorie zahrnuje Putnam vyjadřování názorů a využívání našich práv. Politická znalost a zájem o věci veřejné jsou kritickými předpoklady pro aktivnější formy zapojení do politického života [Putnam 2000: 35]. Příklady mohou být členství v politické straně, podpis petice, účast na setkáních zastupitelstva, kandidatura ve volbách, volební účast (volby, referenda), sledování politických debat, účast na politických diskuzích, aktivní účast na politické kampani, kontakt s politiky a úředníky, korespondence/setkání s veřejným činitelem (s poslancem/senátorem), finanční příspěvky do politické kampaně, napsání článku/ politického komentáře, člen občanského sdružení, komunity, asociace či jiné politicky zaměřené neziskové organizace (tudíž i například PAC), či počet a členská základna think tanků.

Dalším typem identifikoval Putnam občanskou participaci (občanské iniciativy). Zahrnuje do ní členství v dobrovolných asociacích, vytváření komunit (fanklub celebrity, Sioni-

stická organizace, polští veteráni, profesní organizace, nebo bowlingová liga). Podle Putnama může být občanská participace dále rozdělena do následujících skupin – I. náboženské, II. pracovní a III. společenské, občanské a volnočasové komunity [Putnam 2000: 48-49]. Nicméně toto rozdělení není zcela ideální, protože pod občanskou participací je klasifikována další občanská participace, proto jsem upřesnila třetí skupinu občanské participace na společenskou a volnočasovou a jako čtvrtou jsem zavedla dobrovolnická a filantropická participaci.

Náboženská participace způsobuje kontakty v kostele a církvi. Církev představují podle Putnama důležitý inkubátor pro občanský aktivismus a občanské dovednosti, občanské normy, zájem o komunitu a občanský nábor. Členství v náboženské skupině je zpravidla spojeno i s dalšími formami občanské angažovanosti, jako je účast ve volbách, práce na komunitních projektech, filantropie [Putnam 2000: 67]. Kvantitativně se dá náboženská participace změřit pomocí počtu věřících, či častost návštěv kostela.

Pracovní participace zahrnuje kontakty na pracovišti. Do této kategorie řadíme členství v odborech či dalších profesních asociacích.

Společenská a volnočasová participace zahrnuje neformální sociální kontakty. Putnam ve své knize píše, že lidé mají tendenci k tomu nadřazovat formální vztahy a aktivitu nad neformální. Ty neformální mají ale také nezastupitelnou úlohu při udržování společenských sítí [Putnam 2000: 95]. Jedná se například o společenský život (kino, divadlo, večere se známými, akce s kamarády), návštěvy kamarádů, či členství ve volnočasových asociacích.

Neméně důležitou kategorií, která může charakterizovat občanskou společnost je *dobrovolnická a filantropická participace*. Altruismus a filantropie je pro Putnama symptomem dobře fungujícího sociálního kapitálu. Není to však sociální kapitál sám o sobě [Putnam 2000: 117]. Ve společnosti se dá pozorovat, jak často se občané zapojují si dobrovolnických aktivit, kolik ze svého příjmu darují, jaké výše dosahují jejich příspěvky na dobročinné účely či charity (filantropická štědrost) a kolik vůbec neziskových organizací, asociací či think-tanků v zemi existuje.

3. Předpoklady pro zvyšování sociálního kapitálu v zemi

Robert Putnam ve své knize uvádí, že politická znalost a zájem o věci veřejné jsou kritickými předpoklady pro aktivnější formy zapojení do politického života. Primárně se ale předpoklady pro větší angažovanost, ani průvodní jevy vysokého sociálního kapitálu nezabývá. Existuje však řada autorů, kteří se o sepsání předpokladů do jisté míry pokouší. Tato kapitola o předpokladech pro zvyšování sociálního kapitálu se snaží propojit jednotlivé poznatky autorů Martina Raisera, Davida Halperna, Juana Linze, Alfreda Stepana, Gabriela Almonda a Sidneyho Verby. Všechny tyto přístupy sice vykazují svá specifika, nicméně jsou vzájemně propojeny. Společné rysy jejich teorií jsou zřejmé i z Tabulky č. 1.

Například Martin Raiser [Raiser 2001], který se zabývá sociálním kapitálem v postkomunistických zemích, píše o **indikátorech sociálního kapitálu**. Sice je předpoklady explicitně nenazývá, nicméně kvantitativně dokazuje takové potřebné souvislosti mezi proměnnými, že jeho indikátory můžeme do jisté míry chápat i jako předpoklady.

Mezi indikátory formálního sociálního kapitálu zahrnuje obecnou **důvěru mezi lidmi**, občanské uvědomění, altruismus, občanskou angažovanost, zájem o **politiku**, **důvěru v instituce**, důvěru v právní systém a kvalitu investičního prostředí [Šafr, Sedláčková 2006: 30]. Hovoří také o indikátorech neformálního sociálního kapitálu, mezi které řadí společenské

přesvědčení o důležitosti rodiny a přátel.

David Halpern [Šafr, Sedláčková 2006: 30] zase uvádí předpoklady obecnější povahy. Jedná se o skupinu předpokladů s otevřeným výčtem, kam patří geny, historie, kultura, sociální homogenita, technologie, bohatství a další faktory.

Mezi další vědecké přístupy, které odpovídají na otázku, co je předpokladem pro rozvoj sociálního kapitálu v občanské společnosti, by se dal zahrnout i přístup Juana Linze a Alfreda Stepana [Linz, Stepan 1996: 3-16]. Občanskou společnost totiž chápou jako jednu z pěti arén demokracie a ve svých tezích dochází k tomu, že aby jedna aréna demokracie fungovala správně, nebo aby ta aréna posilovala, musí najít oporu v ostatních arénách [Linz, Stepan 1996: 14-15].

Pět arénami demokracie označují občanskou společnost, politickou společnost, právní stát, státní byrokratický aparát a ekonomickou společnost. Fungování občanské společnosti tedy podporuje a ovlivňuje i politická společnost, fungování a vymahatelnost práva, efektivita byrokracie a ekonomika.

Pod politickou společností si Linz a Stepan představují státní aparát, který je legitimován rozhodovat za veřejnost. Legitimace probíhá zpravidla volbami. Převodovkou mezi občanskou společností a politickou společností je tedy právě volební systém a nastavená volební či nominační pravidla. I ta by se dala chápat jako jistý faktor ovlivňující sociální kapitál v zemi.

Pokud má být rovnováha mezi politickou a občanskou společností, je třeba si uvědomit následující vztahy. Zatímco občanská společnost informuje politickou společnost, tlačí politickou společnost a v periodách ji obměňuje [Linz, Stepan 1996: 10], politická společnost je v ideálním případě „pouze“ nástrojem, který činí a vykonává vůli občanské společnosti. Nerovnováhu systému někdy způsobuje přílišná dichotomie občanská společnost versus stát. Společnost pak striktně vymezuje skupiny na my „ti dobří“ a oni „ti špatní“. Důležité je si však uvědomit, že ve skutečnosti se tyto arény demokracie doplňují.

Dalším předpokladem pro fungování občanské společnosti je fungující právní stát. Pokud má fungovat právní stát jako další aréna demokracie, pak se předpokládá vláda většiny, ústavní systém, nezávislý soudní systém a obecně právní kultura ve státě.

Neméně důležitým předpokladem fungující občanské společnosti bude i další aréna, a to fungující byrokratický aparát, který občanům poskytuje služby za odvedené daně. Jedná se o služby úředníků, policistů, učitelů. Obecně o ty služby, na kterých se občan domluvil ve státě v jeho společenské smlouvě.

Angažovanost občanů ovlivňuje i fungování ekonomická společnost. Ta podle Linze a Stepana předpokládá určitý dohled a regulaci. Jedná se tedy o částečnou tržní ekonomiku s možností intervence (společensky a politicky regulovaný trh), kde existuje diverzita vlastnictví. Negativně na společnost působí velký rozkol příjmů a výdajů.

Gabriel Almond a Sidney Verba se také zabývali předpoklady občanské angažovanosti, tudíž i vzniku sociálních sítí v občanské společnosti. Svůj koncept, který měl vysvětlit vznik kvalitní a stabilní demokracie, nazvali *Civic Culture* [Skovajsa 2006 a:73-99]. Občanskou kulturu (postoje podporující stabilní a kvalitní demokracii) chápou jako druh politické kultury, která je souborem politických postojů členů společnosti. Politickými postoji jsou trvalejší stanoviska jednotlivců k tématům, která souvisí s politickým životem, jako jsou například politici, politické strany, stát, vláda, volby, mezinárodní vztahy s jinými státy, Evropská unie a nejrůznější další [Skovajsa 2006b: 1-8].

Hlavní kritéria v občanské kultuře (angažovanosti) tvoří znalosti, stanoviska a pře-

svědčení jednotlivců na témata:

- stát, národ
znanosti: státních institucí, držitelů úřadů
stanoviska: vlastenectví (hrdost na vlastní politický systém)
přesvědčení: o legitimitě systému
- politické strany, zájmové skupiny, masová média
znanosti: stran a kandidátů
stanoviska: identifikace s politickou stranou/ tolerance ostatních stran
přesvědčení: o tom, že politické strany mají existovat
- byrokracie, soudy, státní politiky
znanosti: úředních předpisů a zákonů
stanoviska: hrdost na efektivitu státního aparátu
přesvědčení: o nezbytnosti nezávislého soudnictví
- jednatel jako politický aktér, občan, volič
znanosti: občanských práv
stanoviska: občanská sebedůvěra
přesvědčení: o občanských povinnostech (subjektivní občanská kompetence)

Autoři ovšem zároveň upozorňují, že příliš velká angažovanost také není dobrá. Způsobuje totiž nestabilitu režimu. Proto musí dojít k vyvažování a tlumení aktivismu. Tomu pomáhá pocit důvěry ve spoluobčany, respekt k rozhodnutím politických aktérů a ke státním institucím, či tolerance.

Celkem lze tedy z jejich teorie vybrat několik předpokladů, které podporují angažovanost občanů, a to kulturní (důvěra ve spoluobčany, přesvědčení, že občan může ovlivnit rozhodování veřejných institucí a politických aktérů, tolerance vůči ostatním stranám, hrdost na vlastní politický systém), behaviorální (politická participace, členství v dobrovolných sdruženích) a kognitivní (politické znalosti).

Výše uvedené přístupy mají mnoho společného. Prakticky popisují totéž ale jinými slovy a v jiné míře přesnosti. Přehledně uvádím překryv teorií v Tabulce č. 1.

4. Měření sociálního kapitálu občanské společnosti

Metodologie pro popis občanské společnosti logicky vychází z povahy vazeb, sítí a norem v občanské společnosti. Část sociálního kapitálu je měřitelná a kvantifikovatelná. Jedná se o vazby a sítě, které v americké realitě měřil Robert Putnam. Nicméně sociálním kapitálem rozumíme i normy, které dotváří celkový dojem o kultuře národa. Tyto normy lze popsat analýzou historie určité společnosti a srovnat v případě komparace různých zemí.

Metodologií měření sociálního kapitálu se v České republice věnoval Jan Pileček a Vít Jandák, kteří se zaměřili na sociální kapitál v českých regionech [Pileček, Jančák 2010: 78-95]. Velmi trefně naznačují, že obzvláště při zkoumání sociálního kapitálu na nižších regionálních úrovních dochází k problémům kvantitativní analýzy, protože výzkumník naráží na nedostatek dat a postupně pak přechází z kvantitativní analýzy na kvalitativní.

Vědci se mohou s měřením sociálního kapitálu vyrovnat podobně jako například Van Deth. Ten rozlišuje strukturální a kulturní aspekty sociálního kapitálu. Strukturálním aspektem jsou sociální sítě a kulturními aspekty důvěra, občanské normy a hodnoty. I ty lze podle Van Detha díky výběru určitých ukazatelů změřit kvantitativně. Důvěru Van Deth měří pomocí

několika ukazatelů, a to pomocí důvěry v blízké lidi, důvěry v instituce, pomocí počtu družstev (či právnických osob), nebo pomocí počtu ztracených peněženek. Občanské normy a hodnoty měří například pomocí volební účasti, míry kriminality, solidarity a identity, podle demokratické orientace, norem reciprocity apod. [Pileček, Jančák 2010: 78-95] Ke konkrétním kvantitativním údajům můžeme přijít jednak klasickým sběrem, nebo přebíráním dat ze statistických úřadů, či jiných institucí.

Tabulka č. 1: Shrnutí teorií označující předpoklady fungující a aktivní občanské společnosti

<i>Juan Linz a Alfred Stepan</i>	<i>Gabriel Almond a Sidney Verba</i>	<i>Martin Raiser</i>	<i>David Halpern</i>
Občanská společnost	<i>Jednotlivec jako politický aktér, občan, volič</i> např. Důvěra ve spoluobčany Členství v dobrovolných sdruženích Vlastenectví	Důvěra mezi lidmi Občanská angažovanost Altruismus	Geny
Politická společnost	<i>Politické strany, zájmové skupiny, masová média</i> Důvěra v možnost ovlivnit politiku Tolerance vůči ostatním politickým stranám Politická participace	Občanské uvědomění Zájem o politiku	Historie Kultura
Právní stát	<i>Byrokracie, soudy, státní politiky</i> Politické znalosti (jak funguje stát, soudy a úřady)	Důvěra v právní systém	Sociální homogenita
Státní byrokratický aparát	<i>Byrokracie, soudy, státní politiky</i> Politické znalosti Hrdost na politický systém	Důvěra v instituce	
Ekonomická společnost	Není explicitně zmíněna	Kvalita investičního prostředí	Bohatství Technologie

Jan Pileček a Vít Jančák nakonec zvolili podobnou metodu jako Van Deth s tím, že výběr jednotlivých měřitelných veličin, jejichž data měli k dispozici, v metodologické části jejich práce podrobně odůvodnili.

Při měření musíme brát v potaz, že výzkum sociálního kapitálu musí být proveden rovnoměrně v celé šíři jeho definice. V případech, jakým by mohl být i výzkum Roberta Putnama, dochází k nevyrovnané analýze sociálního kapitálu, kdy se zdůrazní důležitost sociálních sítí a kvantita vazeb nad sociálními normami, které se vytváří řadu dekád a století historie národů, či určité společnosti.

Tabulka č. 2: Shrnutí teorie sociálního kapitálu

Obecné pojetí měření sociálního kapitálu občanské společnosti			
Participace občana v rámci státu a povaha vazeb, která vypovídá o společenských sítích		Důvěra	Vlivy, které ovlivňují společenské normy a pravidla
<p><i>politická participace občanů</i></p> <p><i>občanská participace</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • pracovní a profesní (kontakty na pracovišti, kontakty díky profesi) • dobrovolnická a filantropická • náboženská • společenská a volnočasová (neformální sociální kontakty) 	<p>makroúroveň kolektivní sociální kapitál slabé vazby přemostující sociální kapitál</p> <p style="text-align: center;">↑</p> <p style="text-align: center;">↑</p> <p style="text-align: center;">↑</p> <p>mikroanalýza individuální sociální kapitál silné vazby spojující sociální kapitál</p>	<p>obecná důvěra (<i>generalized trust</i>)</p> <p style="text-align: center;">↑</p> <p>důvěra v instituce</p> <p style="text-align: center;">↑</p> <p>důvěra mezi lidmi</p> <p style="text-align: center;">↑</p> <p>důvěra v sebe samého</p>	<p>kultura (altruismus) tradice historie geny sociální homogenita ekonomika investiční klima globalizace a vliv okolních zemí politický systém</p> <ul style="list-style-type: none"> • občanské svobody (existence plurality myšlení) • volební systém • stranický systém • welfare state • vymahatelnost práva • přímá demokracie (odvolatelnost) • politické znalosti <p>byrokracie, soudy korupční kauzy a kriminalita a další faktory, které narušují důvěru mezi lidmi, v instituce a obecnou důvěru</p>

Pokud chceme plně analyzovat sociální kapitál občanské společnosti v zemi, je třeba kromě analýzy kvantitativních dat provést také analýzu společenských norem a pravidel, k čemuž nám může pomoci i analýza historie, ze které vyplývají vzorce chování společnosti.

Předtím, než začneme sociální kapitál v občanské společnosti měřit, je třeba si také ujasnit, jak občanskou společnost definujeme. Pod občanskou společností si představme podobně jako Linz a Stepan [Linz, Stepan 1996: 7] tu arénu politického systému (ve smyslu polity), kde bez zásahu státních institucí vznikají organizované skupiny či hnutí občanů za účelem dosažení svého cíle, který jasně formulují a skupinově formou sdružení či asociace prezentují. Občanská společnost funguje buď organizovaně (formou vytvoření organizovaného celku s vnitřní institucionalizovanou strukturou a sítí), nebo neorganizovaně (formou protestu, pochodů, nebo odporu vůči policii). Mezi organizovanou občanskou společností můžeme zahrnout různá společenská hnutí (seskupení žen, lokální organizace jednotlivých čtvrtí, či obcí, náboženské skupiny, intelektuální skupiny) a občanská sdružení různých spo-

lečenských vrstev (například odbory, podnikatelské spolky, novináři, nebo právníci). Mezi úlohy, které by občanská společnost měla realizovat, patří formulace problémů, slouží jako škola demokracie, vytváření sociálních vazeb a ochrana proti státu.

Měření sociálního kapitálu občanské společnosti přispěje mimo jiné k analýze, jak funguje občanská společnost a politický režim v zemi. Jak uvádí Linz a Stepan, občanská společnost je jednou z arén demokracie, přispívá k obměně politické společnosti a má obrovskou kapacitu mobilizovat opozici například k vojenským autoritativním diktaturám a je podstatná při přechodu k demokracii (například v Polsku) [Linz, Stepan 1996: 7]. Jak uvádí Sheri Berman [Berman 1997], občanská společnost se může mobilizovat i tak, že ve výsledném efektu demokratický režim oslabí. Nicméně na nás není posuzovat reálný dopad, ale schopnost mobilizace občanské společnosti.

Hrubý a obecný nástin toho, co můžeme měřit při zjišťování sociálního kapitálu občanské společnosti, je uveden v Tabulce č. 2.

5. Závěr

Fungování demokracie v zemi lze posoudit pomocí sociálního kapitálu v občanské společnosti, jehož analýza se ovšem neomezí pouze na výčet kvantitativních dat, ale i norem ve společnosti, které vznikly v průběhu vytváření dějin společnosti. Občanská společnost je totiž jednou ze složek demokracie (Linz, Stepan), která nám vypovídá o tom, jak se lidé sdružují, jak vytváří asociace a vazby mezi sebou k tomu, aby dosáhli svých cílů, které zpravidla nejsou v politické společnosti vyslyšeny.

Sociální kapitál můžeme chápat jako společenské sítě a schopnosti občanů a normy, které vznikají především v prostředí, kde panuje důvěra, tolerance a pravidlo reciprocit. Ze sociálního kapitálu může společnost v ideálním případě vytěžit pozitiva spolupráce, tj. společné a lepší řešení kolektivních problémů nebo například rychlejší šíření informací. Pozitiva spolupráce vždy ale neznamenají fakticky pozitivní dopad na společnost, obzvláště ne v krátkém období a na vymezeném území. Sheri Berman například poukazuje na to, že aktivity občanské společnosti mohou být pro společnost nepřínosné a mohou ohrožovat demokratický systém v zemi a jako příklad uvádí Výmarskou republiku.

Sociální kapitál můžeme dělit podle několika kritérií- podle homogenity členů skupiny na kapitál přemostující a svazující, podle síly vazeb na silné (individuální, soukromé) a slabé (kolektivní, veřejné), podle dopadu sociálních sítí na celou společnost na pozitivní a negativní a podle důvodu vzniku vazeb a charakteru sdružení na následující formy participace občanů- politická participace a občanská participace, kterou dále dělíme na pracovní a profesní vazby (kontakty na pracovišti, kontakty díky profesi), dobrovolnická a filantropická participace, náboženská a společenská a volnočasová participace (neformální sociální kontakty).

Předpoklady pro rozvoj sociálního kapitálu v rámci občanské společnosti je vyváženost se společností politickou, fungující právní stát, byrokracie a ekonomiky. Důležitá je nejen důvěra, ale také znalost systému a víra v možnost a vůle měnit věci veřejné. Taktéž hraje roli nejen přítomné a aktuální dění, ale i minulost a tradice národa.

Východiskem pro teorii sociálního kapitálu jsou zjištění, že i neformální kontakty, které byly navázány v dobrovolných asociacích, volnočasových aktivitách nebo v náboženských skupinkách, pomáhají politické participaci a angažovanosti občanů, které zlepšují demokracii v zemi.

Při měření je třeba, aby byl výzkum sociálního kapitálu proveden rovnoměrně v celé

šíři jeho definice. V případech, jakým je z pohledu Sidneyho Tarrowa výzkum Roberta Putnama, dochází k nevyrovnané analýze sociálního kapitálu, kdy se zdůrazní důležitost sociálních sítí a kvantita vazeb nad sociálními normami, které se vytváří řadu dekád a století historie národů, či určité společnosti.

Teorie sociálního kapitálu úzce souvisí s výzkumy občanské kultury Almonda a Verby a lze ji zasadit do teorie pěti arén demokracie Linze a Stepana. Výhodou je, že sociální kapitál lze lépe kvantifikovat. Právě proto se mimo jiné podařilo Robertu Putnamovi tuto teorii popularizovat a rozšířit mezi vědeckou a odbornou obec.

LITERATURA:

- ALMOND, G. A.; VERBA, S. (1989). *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nation*. Vyd. 5. Newbury Park: Sage Publications. 379 s. ISBN 0-8039-3558.
- BERMAN, S. (1997). Civil Society and the Collapse of the Weimar Republic. *World Politics*. Vol. 49, no. 3, s. 401-429. Dostupný také z WWW: <<http://www.jstor.org/stable/25054008>>.
- BREHM, J.; RAHN, W. (1997). Individual-Level Evidence for the Causes and Consequences of Social Capital. *American Journal of Political Science*. Vol. 41, s. 999-1023.
- BURT, R. (1997). The Contingent Value of Social Capital. *Administrative Science Quarterly*. Vol. 42, s. 339-365.
- CLARIDGE, T. Definitions of Social Capital. *Social Capital Research*. [online]. 2004. Brisbane, Australia: University of Queensland [cit. 2010-09-05]. Dostupné z WWW: <<http://www.socialcapitalresearch.com/definition.html>>.
- ČAPEK, K. (1946). *Hovory s T. G. Masarykem*. Vyd. 2. Praha: Čin. 239 s.
- ČERMÁK, D., STACHOVÁ, J. (2009). Sociální kapitál Orlicka. In Vajdová Z. (ed.). *Místní společenství Orlicka*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, s. 107-127.
- FUKUYAMA, Francis (1995). *Trust: The Social Virtues and The Creation of Prosperity*. New York : Simon & Schuster Paperbacks. 464 s. ISBN 0-684-82525-2.
- GRANOVETTER, Mark (1973). The Strength of Weak Ties. *The American Journal of Sociology: The University of Chicago Press*. Vol. 78, no. 6, s. 1360-1380.
- GRANOVETTER, Mark (1983). Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. *The American Journal of Sociology*. Vol. 91, no. 3, s. 481-510.
- HALPERN, David (2005). *Social Capital*. Cambridge: Polity Press. 400 s. ISBN 7456-2548-7.
- HANIFAN, Lyda Judein (1916). The Rural School Community Centre. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*. Vol. 67, s. 130-138.
- INGLEHART, Donald (1997). *Modernization and post-modernization: cultural, economic and political change in 43 societies*. Princeton: Princeton University Press. 440 s. ISBN 978-0-691-01180-6.
- KOSTELECKÝ, T., PATOČKOVÁ, V., VOBECKÁ, J. (2007). Kraje v České republice – existují souvislosti mezi ekonomickým rozvojem, sociálním kapitálem a výkonem krajských vlád? *Sociologický časopis*. Vol. 43, no. 5, s. 911-943.
- LINZ, Juan J.; STEPAN, Alfred (1996). *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-communist Europe*. Democracy and Its Arenas. Baltimore: The John Hopkins University Press. 485 s. ISBN 0-8018-5158-0.

- LOURY, Glenn (1992). The economics of discrimination: Getting to the core of the problem. *Harvard Journal for African American Public Policy*. Vol. 1, s. 91-110.
- PILEČEK, Jan; JANČÁK, Vít (2010). Je možné měřit sociální kapitál? Analýza územní diferenciace okresů Česka. *Geografie*. Vol. 115, no. 1, s. 78-95. Dostupný také z WWW: <http://www.periphery.cz/download/geografie10-pilecek_jancak.pdf>.
- PORTES, Alejandro (1998) Social capital: its origins and applications in modern sociology. *Annual Review of Sociology*. Vol. 24, s. 1-25.
- PORTES, Alejandro; SENSENBRENNER, Julia (1993). Embeddedness and immigration: Notes on the social determinants of economic action. *American Journal of Sociology*. Vol. 98, s. 1320-1350.
- PUTNAM, Robert (2000). *Bowling alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster Paperbacks. 541 s. ISBN 978-0-7432-0304-3
- PUTNAM, Robert (1992). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press. 263 s. ISBN 0-691-03738-8.
- RAISER, Martin; HAERPFER, C.; NOWOTNY, T.; WALLACE, C. *Social Capital in Transition: A First Look at the Evidence*. European Bank for Reconstruction and Development, 2001, Working Paper n. 61.
- SKOVAJSA, Marek (2006a). *Politická kultura: Přístupy, kritiky, uplatnění ve zkoumání*. The Civic Culture a kvantitativní výzkum politické kultury. Praha: Karolinum. 207 s. ISBN 80-246-1136-8.
- SKOVAJSA, Marek (2006b). Demokracie, občanská kultura a sociální kapitál. *Pracovní texty Fakulty humanitních studií*. s. 1-8. Dostupný také z WWW: <www.fhs.cuni.cz/kos/kestazeni/ttexty/skovajsa_obcanska_kultura_a_socialni_kapital.doc>.
- STACHOVÁ, J.; BERNARD, J.; ČERMÁK, D. (2009). Sociální kapitál v České republice a v mezinárodním srovnání. *Sociologické studie/Sociological Studies*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- ŠAFR, Jiří; SEDLÁČKOVÁ, Markéta (2006). *Sociální kapitál: Koncepty, teorie a metody měření*. Vyd. 1. Praha: Sociologický ústav AV ČR. 93 s. ISBN 80-7330-095-8
- TARROW, Sydney (1996). Making Social Science Work Across Space and Time: A Critical Reflection on Robert Putnam's Making Democracy Work. *The American Political Science Review*. Vol. 90, No. 2 (June), s. 389-397. Dostupný také z WWW: <<http://www.jstor.org/stable/2082892>>.
- TOCQUEVILLE, Alexis de (2000). *Demokracie v Americe*. Vyd. 2. Praha: Academia. s. 624
- USLANER, Eric M.; DEKKER, Paul (2001). *Social Capital and Participation in Everyday Life*. London: Routledge. 194 s. ISBN 0-415-23273-2.
- VYMĚTAL, Petr (2007). Social Capital: The Basic Concepts and Dilemmas. In *Recenzované studie: Working Papers Fakulty mezinárodních vztahů*. Praha: Oeconomica, s. 16. ISSN 1802-6591.
- WOOLCOCK, Michael (1998). Social capital and economic development: Towards a theoretical synthesis and policy framework. *Theory and Society*. Vol. 27, s. 151-208.